

تحليل هزینه‌های مبادله در اقتصاد ایران

کد موضوعی: ۳۲۰

شماره مسلسل: ۱۲۰۶۴

آذرماه ۱۳۹۰

دفتر: مطالعات محیط کسب و کار

به نام خدا

فهرست مطالب

۱	چکیده
۲	مقدمه
۳	۱. ویژگی های مبادله
۴	۲. تعریف هزینه های مبادلات
۶	۳. شاخص های ارزیابی هزینه های مبادله
۱۱	۴. استانداردسازی شاخص ها
۱۳	۵. وضعیت شاخص های منتخب برای ارزیابی هزینه های مبادله در اقتصاد ایران
۱۷	۶. برآورد هزینه های مبادله
۱۹	نتیجه گیری
۲۰	پیوست ها
۲۳	منابع و مأخذ

تحلیل هزینه‌های مبادله در اقتصاد ایران

چکیده

براساس ماده (۸) قانون هدفمند کردن یارانه‌ها دولت مکلف شده است در راستای بهینه‌سازی مصرف انرژی در واحدهای تولیدی، اصلاح ساختار فناوری واحدهای تولیدی، حمایت از توسعه صادرات غیرنفتی و... اقدامات مؤثری (ازجمله اعطای تسهیلات) بردارد، اما واقعیت این است که در فرایند اجرای این اقدامات مشکلات زیادی وجود دارد ازجمله بالا بودن هزینه‌های مبادله. بنا به تعریف، هزینه‌های مبادله شامل کلیه هزینه‌های آشکار و پنهانی است که در جریان یک مبادله به وجود می‌آید. اهمیت این هزینه‌ها به اندازه‌ای است که داگلاس نورث معتقد است عملکرد کلی اقتصاد کشورها رابطه مستقیمی با هزینه‌های مبادله دارد. بنابراین لازم است تا این هزینه‌ها شناخته و مورد سنجش قرار گیرند تا بتوان تولیدکنندگان را در مسیر اجرای طرح هدفمند کردن یارانه‌ها کمک کرد. بدین منظور این مطالعه درصدد ارزیابی هزینه‌های مبادله در سطح کلان کشور است.

روش تحقیق در این مطالعه تحلیلی توصیفی است. در این تحقیق با توجه به پیشینه علمی موضوع عوامل مؤثر بر هزینه مبادله و متغیرهای سنجش آن در سطح کلان اقتصادی شناسایی شدند، سپس شاخص‌ها و متغیرها را به روش دلفی با استادان فن هر بخش به شور گذاشته و متغیرهای سنجش انتخاب شدند. در مرحله آخر پس از استانداردسازی متغیرها، هزینه مبادله در سطح کلان اقتصادی برآورد شده است. براساس این مطالعه عواملی همچون سطح فساد و نرخ تورم هزینه‌های مبادله را در این دوره افزایش دادند و وضعیت پرونده‌ها و اندازه دولت موجب کاهش هزینه‌های مبادله شدند. البته همان‌طور که گفته شد درخصوص ماهیت هزینه‌های مبادله تفاوت دیدگاه وجود دارد و این مطالعه نیز صرفاً در چارچوب شاخص‌های انتخابی معنا پیدا می‌کند و با توجه به این شاخص‌های انتخابی ادعاهای خود را نسبت به هزینه‌های مبادله اعلام می‌کند. با توجه به شاخص‌های مورد بررسی در این مطالعه از طریق اقدامات زیر می‌توان سطح هزینه‌های مبادله را کاهش داد:

- تلاش در جهت اجرایی شدن سیاست‌های اصل چهل و چهارم قانون اساسی و واگذاری امور تصدیگری به بخش خصوصی،
- انجام مطالعات درخصوص سنجش و برآورد سطح فساد در کشور و برنامه‌ریزی جهت کاهش آن،
- تقویت نهادهای غیردولتی حل و فصل اختلاف،

- ایجاد ثبات در سیاست‌های پولی و ارزی و تلاش برای کنترل میزان تورم،
- افزایش سهم هزینه‌های امور عمومی در بودجه دولت، به‌منظور کاهش ریسک، گسترش اطلاعات، ایجاد امنیت، حفاظت از حقوق مالکیت و... در کشور.

مقدمه

زندگی اجتماعی بشر بر پایه مبادله استوار است. مبادله این امکان را می‌دهد تا از منافع افزایش بازده - که ناشی از گسترش تقسیم کار است - بهره‌وری بیشتری حاصل شود. هر مبادله به مفهوم نوعی توافق - یا قرارداد - میان دو طرف مبادله است. توافق طرفین قرارداد نیز بستگی به هزینه‌هایی دارد که هر طرف پیش‌بینی می‌کند. آنها این هزینه‌ها را برای تحقق کامل اهداف حقوقی که براساس قرارداد (نوشته یا نانوشته، رسمی یا غیررسمی) متعلق به آنهاست، می‌باید متحمل شوند. این هزینه‌ها، مازاد بر قیمت یا ارزشی است که برای تحقق شکلی مبادله باید رد و بدل شود. هزینه‌های مبادله دربرگیرنده هزینه‌های کسب اطلاعات درباره فروشنده، خریدار و کیفیت کالا یا خدمتی که مبادله می‌شود، هزینه عقد قرارداد و نظارت بر عملکرد طرف دیگر و از همه مهمتر، هزینه‌های مربوط به تعریف حقوق مالکیت و تضمین اعمال این حقوق است.

براساس نظریات ویلیامسون و برخی دیگر از نهادگرایان علت شکل‌گیری گسترده بنگاه‌های کوچک می‌باشد، توسط بخش خصوصی در کشورهای جهان سوم و همچنین فقدان بازارهای مالی یکپارچه و گسترده، وجود هزینه‌های مبادله بالاست (ویلیامسون، ۱۳۸۱) که مطالعات رنانی در سال ۱۳۷۶ این نظر را برای کشور ایران تأیید می‌کند (محسن رنانی، ۱۳۷۶).

با توجه به اینکه در این مقطع زمانی شاهد اجرایی شدن قانون هدفمند کردن یارانه‌ها هستیم علیرغم مزیت‌های فراوانی که این طرح به دنبال دارد، اما از طرفی اجرای این طرح هزینه‌هایی بر بخش‌های مختلف کشور وارد می‌کند بنابراین لازم است که از تمام ظرفیت‌ها جهت کاهش هزینه‌ها در سایر حوزه‌ها استفاده کرد براساس ماده (۸) قانون هدفمند کردن یارانه‌ها دولت مکلف شده است در راستای بهینه‌سازی مصرف انرژی در واحدهای تولیدی، اصلاح ساختار فناوری واحدهای تولیدی، حمایت از توسعه صادرات غیرنفتی و... اقدامات مؤثری (ازجمله اعطای تسهیلات) بردارد اما واقعیت این است که در فرآیند اجرای این اقدامات مشکلات زیادی وجود دارد ازجمله بالا بودن هزینه‌های مبادله. بنابراین لازم است تا این هزینه‌ها شناخته و مورد ارزیابی قرار گیرند تا بتوان بخش‌های مختلف اقتصادی را در مسیر اجرای طرح هدفمند کردن یارانه‌ها کمک کرد. بدین منظور این مطالعه درصدد تبیین و تحلیل هزینه‌های مبادله در سطح کلان کشور است.

۱. ویژگی‌های مبادله

مبادلات با سه ویژگی اساسی از یکدیگر متمایز می‌شود: محدود شدن دارایی به کاربری خاص، عدم اطمینان و بسامد مبادلات (نصیری‌ا قدم، ۱۳۸۵، به نقل از کنیک، ۱۹۹۸: ۲۲).

الف) منظور از محدود شدن دارایی به کاربری خاص «آن درجه‌ای است که استفاده از دارایی فیزیکی و انسانی موجود در مبادله را محدود و پایدار به همان استفاده مشخص شده و کاربری خاص در مبادله مذکور می‌نماید و قابلیت توزیع و استفاده مجدد را از آن دارایی سلب می‌کند. (صابری‌نمین، ۱۳۷۹، به نقل از ویلیامسون: ۵۹).

درجه‌های متفاوت تخصص و تحدید دارایی با شیوه‌های متفاوت سازماندهی متناظر است. با افزایش درجه محدود شدن دارایی، امکان استفاده از شرایط بازار کاهش می‌یابد. زیرا امکان انجام مبادلات دیگر جایگزین از بین می‌رود. به مرور با افزایش درجه تحدید دارایی، هزینه مبادله در بازار افزایش می‌یابد و از میزان مبادلات کاسته می‌شود. به عبارت دیگر، رابطه مستقیمی میان درجه تحدید دارایی در یک استفاده خاص و هزینه مبادله وجود دارد. هرچه درجه تحدید دارایی بیشتر باشد، هزینه مبادله نیز بیشتر است و هرچه این درجه کمتر و انعطاف‌پذیری دارایی‌ها در انتقال و جابجایی در بین مصارف مختلف بیشتر باشد، هزینه مبادله کمتر است.

ب) عدم اطمینان: به وضعیتی گفته می‌شود که احتمال رخ دادن رویداد به هیچ‌وجه مشخص نیست. یعنی هیچ توزیع احتمالی^۱ را نمی‌توان برای خروجی‌ها در نظر گرفت. به عنوان مثال در یک پروژه سرمایه‌گذاری، بازدهی‌های ممکن قابل شناسایی است ولی احتمال وقوع آنها قابل شناسایی نیست. اما ریسک مربوط به موقعیتی می‌شود که احتمال وقوع رویداد مشخص و دارای یک توزیع احتمال معین است (نصیری‌ا قدم، ۱۳۸۵، به نقل از پیرس، ۱۹۹۶: ۳۷۳).

از نظر «کوپمن»^۲ عدم اطمینان به دو صورت است یکی مربوط به نامعلوم بودن شرایط^۳ است که به طور معمول از رفتار تصادفی طبیعت^۴ و تغییرات غیرقابل پیش‌بینی در ترجیحات مصرف‌کننده ناشی می‌شود (نصیری‌ا قدم، ۱۳۸۵، به نقل از ویلیامسون، ۱۹۹۶: ۶۰). این عوامل اغلب برون‌زا^۵ هستند و مواردی چون ادوار تجاری سریع، عدم اطمینان‌های فناورانه، نوسانات و شکست‌های قیمتی، مرگومیر، خطاهای افراد، تغییرات ناگهانی آب و هوا و شرایط بازارهای خارجی و بالاخره

---

1. Probability Distribution
2. Koopman
3. State-Contingent
4. Random Acts of Nature
5. Exogenous

شانس را شامل می‌شود. عدم اطمینان دیگر از نبود ارتباطات^۱ ناشی می‌شود. به این معنا که یک تصمیم‌گیرنده هیچ راهی برای آگاهی از تصمیمات و برنامه‌هایی که به‌طور همزمان توسط دیگران اتخاذ می‌شود، ندارد. چنین عدم اطمینان‌هایی به‌ویژه در بنگاه‌ها و دستگاه‌های دارای فعالیت موازی شیوع دارد.

ج) بسامد و حجم مبادلات: با توجه به زیاد بودن مبادلات، برای جلوگیری از هزینه‌های مکرر عقد قرارداد، این تمایل ایجاد می‌شود که مبادلات در درون بنگاه و از طریق سلسله‌مراتب انجام شود. به‌عنوان مثال، یک مؤسسه تحقیقاتی را در نظر بگیرید که به‌طور دائم در حال تهیه گزارش است و تمام این گزارش‌ها نیاز به تایپ دارد. در ابتدای فعالیت به‌علت کم بودن نیازهای تایپی بهتر است با یک شرکت خدمات تایپی نیازش را برطرف کند. ولی با بالا رفتن گزارش‌ها هزینه‌های رجوع به شرکت خدمات تایپی (هزینه‌های رفت و آمد، چانه‌زنی درخصوص قیمت، هزینه‌های رفع اشکالات فوری و مانند آن)، بیشتر از هزینه استخدام یک نفر به‌عنوان متصدی امور تایپ می‌شود. در مورد حجم مبادله نیز چنین بحثی درست است. با بالا رفتن حجم مبادله بنگاه ترجیح می‌دهد آن را از طریق روابط سلسله‌مراتبی تعهد کند (نصیری‌ا قدم، ۱۳۸۵: ۱۹).

۲. تعریف هزینه‌های مبادلات

تلاش‌ها برای تعریف هزینه‌های مبادله و رسیدن به یک اتفاق نظر کلی در این خصوص با شکست مواجه شده و گاهی تردیدهایی را به‌وجود آورده است. زیرا تعاریف معماهای اقتصادی بر مبنای هزینه‌های مبادلات به‌عنوان حرکت تدریجی به سوی توضیح واضح‌تر در نظر گرفته می‌شود. تکذیب این پافشاری که هزینه‌های مبادلات انتخاب یک ساختار سازمانی را توضیح می‌دهد، مشکل است زیرا ساختار دیگر (نه ساختار سازمانی انتخاب شده) غیرقابل مشاهده است، اما همان‌طور که کوز^۲ بدان اشاره می‌کند، تردیده‌ها کاملاً درست هستند و قدرت توضیحی الگوهای هزینه‌های مبادله به اندازه کافی نشان داده شده است. از آنجا که مبادلات برای اکثر فعالیت‌های اقتصادی لازم هستند، تعجبی ندارد که مسائل هزینه‌های مبادله به‌طور مکرر مطرح شود (حتی اگر این مسائل در همه شرایط جزء مهمترین عوامل نباشند) ضمن آنکه نادیده گرفتن همه آنها با هم می‌تواند گمراه‌کننده باشد (Laura McCann, 2005:529).

مشکل دیگری که مانع رسیدن به یک تعریف جامع و پذیرفته است، تفکیک ناپذیری آشکار فعالیت‌های مبادلاتی از فعالیت‌های تغییر و دگرگونی و تبدیل است. آیا هزینه‌های مبادله تنها تفاوت

1. Communication
2. Coase, Ronald H

بین یک موز روی یک درخت در یک شهر و همان موز در فروشگاه‌های در شهری دیگر است؟ یا آیا آن موز یک موز متفاوت است هنگامی که بین موقعیت‌های مختلف حرکت می‌کند؟ آیا تفکیک داده‌های مبادله از تبدیل امکانپذیر است یا آیا این فعالیت‌ها با هم موز را ایجاد می‌کنند؟ در مورد تأمین اعتبار ۱۰۰ دلار امروز همان ۱۰۰ دلار فردا یا سال بعد نیست و واسطه‌های مالی، طیف وسیعی از محصولات و خدماتی را ارائه می‌کند که اساساً همان‌طور که آنها در طول زمان تغییر می‌کنند، ویژگی‌های ریسک دارایی‌های مالی را تعدیل می‌کند. این مشکل اشتراک و تفکیک‌ناپذیری، تلاش‌هایی را که در جهت متمایز کردن و تعریف هزینه‌های مبادله صورت می‌گیرد، با پیچیدگی روبرو می‌سازد، اما اهمیت آنها همچنان تلاش‌های بیشتری را در جهت فهم هزینه‌های مبادله و نقش آنها در تعیین پیامدهای اقتصادی برمی‌انگیزد.

تعاریف متفاوتی از هزینه‌های مبادله در طول این سال‌ها از سوی محققان ارائه شده است. بارزل^۱ اشاره می‌کند که «هزینه‌های مبادلات هزینه‌هایی هستند که مربوط به انتقال، تصرف و مراقبت از حقوق می‌باشند».

فروبن^۲ و رنچتر^۳ این‌گونه بحث می‌کنند که هزینه‌های مبادله شامل هزینه‌های منابع مورد استفاده برای ایجاد، نگهداری، به‌کارگیری، تغییر و... سازمان‌ها و نهادهاست. به‌علاوه هزینه‌های مبادله به‌عنوان «هزینه‌های تبادل حقوق مالکیت»، «هزینه‌های ایجاد و اجرای قراردادها» و «هزینه‌های کسب سود حاصل از تقسیم‌بندی و تخصصی کردن نیروی کار» تعریف می‌شود (Furubotn, Eirik and Richter, Rudolf, 1997) از نظر ارو^۴ هزینه‌های مبادلات «هزینه‌های اداره کردن سیستم اقتصادی» است. از نظر ارو هزینه‌های مبادله از منابع متفاوت نشئت می‌گیرد: هزینه‌های مستثناسازی،^۵ هزینه‌های اطلاعات و ارتباطات^۶ و هزینه‌های عدم تعادل.^۷ وقتی که از یک سیستم تخصیص منابع به سیستم دیگری منتقل می‌شویم برخی از این هزینه‌ها کاهش و برخی افزایش می‌یابد و ما باید برای انتخاب یک سیستم این هزینه‌ها را با هم مقایسه کنیم (آرو، ۱۹۶۹: ۵۱۴). ویلیامسون^۸ نشان می‌دهد که هزینه‌های مبادلات، بدون وجود این سه مؤلفه نمی‌تواند وجود داشته باشد: عقلانیت محدود، فرصت‌طلبی و تخصیص دارایی (Williamson, and Masten, 1999 pp:x).

1. Barzal
2. Furubotn
3. Richter
4. Arrow
5. Exclusion Costs
6. Information and Communication Costs
7. Disequilibrium Costs
8. Williamson, Oliver E

کوز^۱ در مقاله «ماهیت بنگاه» هزینه‌های مبادله را تحت عنوان «هزینه‌های استفاده از سازوکار قیمت‌ها»^۲ تعریف کرده است و در این رابطه می‌گوید: «استفاده از سازوکار بازار هزینه دارد. از جمله این هزینه‌ها، هزینه‌های جستجو برای پی‌بردن به قیمت‌های درست و مناسب است. علاوه بر این، باید هزینه‌های مذاکره و انعقاد یک قرارداد جداگانه را که برای هر یک از مبادلات بازار انجام می‌شود، به حساب آورد» (R. H. Coase: 386-405).

دمستز^۳ هزینه‌های مبادله را همان هزینه‌های دادوستد می‌داند و می‌گوید: «هزینه‌های مبادله را می‌توان تحت عنوان هزینه‌های دادوستد حقوق (و اسناد) مالکیت^۴ تعریف نمود» (دمستز، ۱۹۸۸: ۶۴). همچنین، از نظر داگلاس نورث: «هزینه‌های مبادله، هزینه‌های مشخص کردن و نیز تضمین اجرای قراردادهاست - که اساس مبادلات را تشکیل می‌دهند - و شامل تمام هزینه‌هایی می‌شود که برای برخورداری از منافع ناشی از مبادلات باید تقبل شد» (نورث، ۱۳۷۷: ۱۱۹).

۳. شاخص‌های ارزیابی هزینه‌های مبادله

برای آگاهی از وضعیت هزینه‌های مبادله در سطح کلان، اقتصاددانان از برخی شاخص‌های عمومی که می‌توان نشانه‌ای از تغییرات هزینه مبادله باشد، استفاده کرده‌اند. بنابراین در این قسمت با توجه به مطالعات صورت گرفته مؤلفه‌های مؤثر بر هزینه مبادله معرفی و مورد بررسی قرار می‌گیرد. مؤلفه‌های مورد استفاده در اندازه‌گیری هزینه‌های مبادله در این تحقیق از بین مؤلفه‌های مزبور انتخاب می‌شوند.

۳-۱. نرخ تورم

نرخ تورم یک عامل مهم تأثیرگذار بر هزینه‌های مبادله است. زیرا یک عامل مهم در هزینه، استفاده از پول به‌عنوان یک ابزار مبادله است. مطالعات در مورد هزینه‌های تورم بیان‌کننده آن هستند که تورم انتظاری، هزینه‌های مبادله را با کاهش سرمایه‌گذاری و تقاضا برای تراز حقیقی پول، افزایش می‌دهد (Dowd, 1994: 7).

۳-۲. انحراف معیار نرخ تورم

انحراف معیار نرخ تورم یک شاخص عدم اطمینان تورم است که مجموعه‌ای اضافی از هزینه‌های مبادله

---

1. Coase, Ronald H
 2. Costs of Using the Price Mechanism
 3. Demsetz, Harold
 4. Ownership Titles

را در فرآیند مبادله تحمیل می‌کند که از نوسانات علائم قیمتی ناشی می‌شود و باعث ایجاد ضعف در نهادهای اجتماعی و توزیع مجدد ریسک می‌شود. همچنین تغییرپذیری بالای تورم مانع از پیش‌بینی و برنامه‌ریزی می‌شود و احتمال اینکه پیش‌بینی‌ها بدون نتیجه بمانند و نیز کارگزاران تمایل کمتری برای وارد شدن به فعالیت مبادلاتی بلندمدت داشته باشند را افزایش می‌دهد (Okun, 1975: 359).

۳-۳. اسپرید نرخ بهره^۱

شکاف نرخ بهره، کارآیی کل نظام مالی را منعکس می‌کند و یک جزء مهم هزینه دستیابی به سیستم مالی است. اگر این تفاوت کوچک باشد، واسطه‌گری مالی به‌طور نسبی کارآست و قیمت انجام مبادلات پایین خواهد بود. اگر این تفاوت زیاد باشد، هزینه بالای استفاده از نظام مالی منجر به تخصیص ناکارآمد منابع می‌شود، به‌طوری که پس‌اندازکنندگان بالقوه، ارزشی کمتر از ارزشی که قرض‌گیرندگان مایل به پرداخت آن هستند را بابت وجوه خود دریافت می‌کنند. کم شدن شکاف نرخ بهره می‌تواند آثار چشمگیری بر قیمت‌های هر نوع مبادله‌ای که با مدیریت ریسک، سرمایه‌گذاری‌ها و پس‌اندازها مرتبط هستند، داشته باشد (Eigen-Zucchi 2001: 70).

۳-۴. میانگین نرخ‌های تعرفه

میانگین نرخ تعرفه از لحاظ بین‌المللی بخش مستقیم هزینه مبادله می‌باشند. نرخ‌های تعرفه به‌عنوان شاخص خوبی از درجه باز بودن اقتصاد به‌کار می‌رود و یک بخش مهم هزینه‌های تجارت را تشکیل داده و به تعیین الگوهای تولید کمک می‌کند (Williamson and Masten, 1999).

۳-۵. هزینه ارتباطات

با اتخاذ مفهوم وسیعی از هزینه‌های مبادله به‌عنوان هزینه‌های هماهنگی، واضح است که هزینه ارتباطات و حمل‌ونقل و بارگیری برای تعیین سطح هزینه‌های مبادلات درست هستند. آسانی ارتباطات یک عامل مهم برای اندازه بازار است. یک شاخص برای هزینه ارتباطات، هزینه تلفن محلی است. این عامل به‌طور تقریبی منعکس‌کننده هماهنگی‌های محلی و به‌کارگیری بخشی از قیمت استفاده از دیگر تکنولوژی‌هاست که هزینه مبادلات را کاهش می‌دهند که از آن جمله می‌توان اینترنت را نام برد. ارتباطات شاخص مهم دیگری برای دسترسی به بازار گسترده، نرخ‌های بارگیری و حمل‌ونقل است (De soto, 2000: 80).

۱. یکی از شاخص‌های ارزیابی نظام بانکی، تفاوت متوسط نرخ سود سپرده‌ها و نرخ سود تسهیلات یا همان شکاف نرخ بهره بانکی در عرضه و تقاضای سرمایه‌گذاری باشد.

۳-۶. فساد اداری^۱

هزینه‌های مبادله مربوط به کالاهای عمومی به فساد بستگی دارد. با برگشت به تعریف هزینه‌های مبادله به‌عنوان هزینه‌های هماهنگی، در بعضی موارد، اکثر هماهنگی‌های کارآ نیازمند فعالیت مجموعه‌ای و توانایی و اعتبار کارمندان عمومی است. شفافیت بین‌المللی تعریفی از فساد را به‌عنوان «سوءاستفاده از قدرت عمومی برای کسب سود شخصی» ارائه می‌دهد. اگر کارمندان دولتی از موقعیت خود برای اهداف شخصی خود استفاده کنند، کیفیت کالاهای عمومی و عرضه عمومی کالاها با زیان روبرو می‌شوند و کار جمعی از بین خواهد رفت. بنابراین فساد بخشی از هزینه‌های مبادله است که از عمل جمعی ناشی می‌شود. فساد چرخ‌های تجارت را روان نمی‌کند، اما افراد را در فرآیند فعالیت‌ها برای تفسیر ترجیحات شخصی به‌صورت عمل جمعی مؤثر، گول می‌زند (Transparency International Organization, 1997).

۳-۷. اندازه حمایت از حقوق مالکیت و دارایی

عامل نهادی دیگری که تأثیر زیادی بر هزینه‌های مبادله دارد، اندازه حمایت از حقوق مالکیت و دارایی است. حقوق مالکیت، دارایی‌ها را قابل تعویض می‌کند تا بتوان آنها را به‌عنوان وثیقه برای افزایش دادن وام‌ها مورد استفاده قرار داد. آنها تقسیم دارایی‌ها را میان تعداد زیادی از مالکان تسهیل می‌کنند. به توزیع اطلاعات کمک می‌کنند تا غریبه‌ها بتوانند با یکدیگر تجارت کنند و به‌طور خلاصه هزینه مبادلات را کاهش می‌دهند (Demsets, 1967: 347).

۳-۸. فرآیند اجرای قراردادها

عامل دیگری که دقیقاً به حقوق دارایی‌ها مربوط می‌شود، اجرای قرارداد است. زمانی که عرضه‌کننده و تقاضاکننده از هم دور هستند، یک نفر باید ریسک حمل کالا را بپذیرد. زمانی که بیمه موجود باشد، به امید پرداخت غرامت - در صورتی که با احتمال مشخصی اتفاق بیافتد - زمینه انجام قراردادهای حمل‌ونقل فراهم می‌شود. در همه این موارد، منافع حاصل از تجارت تشخیص داده نمی‌شود مگر اینکه گروه‌ها انتظار داشته باشند که قراردادهایی که آنها منعقد می‌کنند به انجام می‌رسد (Clague et al., 1999: 186).

بنابراین اجرای قرارداد یک بخش مهم قیمت داخل قرارداد مبادلات است. بدین منظور، کلاگ و همکاران، یک شاخص مقداری را با نگاه به بخشی از عرضه پول که در خارج سیستم بانکی به‌صورت پول رایج نگهداری می‌شود، تعریف کرده که به آن پول پر قدرت قراردادی می‌گویند.

عقیده بر آن است که در کشورهایی که نسبت بالایی از پول، به شکل پول نقد نگهداری می‌شود، پایبندی به قرارداد ضعیف است، زیرا سپرده‌گذاران بیم آن را دارند که بانکداران با وجوه آنها فرار کنند. در مقابل وقتی که قراردادها به خوبی اجرا می‌شود، مردم نسبت بالایی از پولشان را به جای پول نقد نزد خود، به شکل سپرده‌های بانکی نگهداری می‌کنند.

۳-۹. دسترسی به وام‌های غیربانکی (بازار غیررسمی)

با توجه به تفاوت فاحش نرخ‌های بهره، رجوع به بازارهای غیررسمی بیانگر مضیقه شدید مالی بنگاه‌های اقتصادی مراجعه‌کننده، عدم دسترسی به بازارهای مالی رسمی و یا حداقل عدم کفایت آن است. ضمن اینکه، گرفتن وام از بازارهای غیررسمی متضمن هزینه‌های بسیار زیادی است. مقایسه وثیقه‌های درخواستی در بازار غیررسمی با بازار رسمی می‌تواند میزان سهولت دسترسی به بازارها را نشان دهد (رنانی، ۱۳۷۶: ۲۲).

۳-۱۰. دسترسی به وام‌های بانکی

عمده‌ترین شیوه‌های تأمین مالی بنگاه‌های کوچک وام‌های کوتاه‌مدت بانکی و خط اعتباری است و عدم دسترسی به این منابع، هزینه‌های مبادله تأمین وجوه مورد نیاز بنگاه را افزایش می‌دهد (نصیری‌اقدم، ۱۳۸۰: ۱۵).

۳-۱۱. تعداد نکول چک در بازار

مبادله اعتبار یکی از شیوه‌های تأمین مالی بنگاه‌های کوچک است. این کار معمولاً با چک انجام می‌شود. در ایران، با توجه به فقدان بازارهای مالی کارآمد، این شیوه مهم‌ترین شیوه تأمین مالی بنگاه‌های کوچک و حتی متوسط است. اگر چکی که بنگاه از مشتری یا بنگاه دیگر به‌عنوان اعتبار دریافت کرده است برگشت بخورد، نقدینگی‌اش به‌شدت تحدید و فرآیند تولیدش دچار اختلال می‌شود و حتی باعث می‌شود بنگاه از عهده تعهدات اعتباری خود بر نیاید. یعنی، چک‌هایی که خود بنگاه هم صادر کرده، برگشت می‌شود و این اختلال بدون توقف در کل اقتصاد تسری می‌یابد (همان، ۱۳۸۰: ۱۲).

۳-۱۲. سهم هزینه‌های امور عمومی در بودجه دولت

سهم هزینه‌های امور عمومی در بودجه دولت به تولید ناخالص داخلی می‌تواند بیانگر درصدی باشد

که جامعه از مجموع هزینه‌های خود صرف کاهش ریسک، گسترش اطلاعات، ایجاد امنیت، حفاظت از حقوق مالکیت و... می‌کند. بنابراین کاهش این نسبت می‌تواند نشانه‌ای از افزایش هزینه مبادله باشد (رنانی، ۱۳۷۶).

۱۳-۳. نسبت تعداد پرونده‌های مختومه به کل جمعیت

اگر سیستم قضایی کشور به‌گونه‌ای باشد که دعاوی ثبت شده، به سرعت و با هزینه فرصتی معقول مورد رسیدگی قرار گیرند، افزایش جمعیت در برابر پرونده‌های مختومه در دستگاه قضایی کشور، نشانه‌ای از کاهش برخوردهای منفعتی و کاهش اختلاف در قراردادهاست و بنابراین نشانه‌ای از کاهش هزینه مبادله است (رنانی، ۱۳۷۶). همچنین بالا رفتن تعداد پرونده‌ها در نظام قضایی خود به خود کارایی نظام قضایی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و در صورت بروز اختلاف در معاملات، هزینه‌های احقاق حق افراد به واسطه طولانی شدن زمان دادرسی افزایش می‌یابد.

۱۴-۳. هزینه‌های جستجو و اطلاعات

این‌گونه هزینه‌ها بیشتر شامل جستجو برای تعیین محل عرضه کالا و خدمات در بازار و نیز کسب اطلاع درباره کمترین قیمت است. هرچه اطلاعات بیشتر باشد، سایر هزینه‌های مبادله کاهش می‌یابد (شریف‌زادگان و ابوظالب‌پور، ۱۳۸۷: ۴).

۱۵-۳. هزینه قانون‌گذاری و اعمال قانون

شامل هزینه‌هایی که برای اطمینان از تبعیت طرف مقابل از مفاد قرارداد و انجام عکس‌العمل مناسب در صورت عدم تبعیت، می‌شود (همان).

۱۶-۳. آزادی اقتصادی

آزادی اقتصادی با عناصری مانند آزادی رقابت، مبادلات داوطلبانه و حقوق مالکیت می‌تواند هزینه مبادله را از طریق تقلیل محدودیت‌های بیرونی کاهش دهد، چراکه در یک جامعه، زمانی نهادها می‌توانند باعث کاهش هزینه مبادله شوند که دو نقش عمده «نظارت بر کاستی‌ها و صرفه‌جویی در اطلاعات از طریق نظام ارتباطی مناسب» و «ایجاد مشوق‌های لازم برای اجرای مجازات توسط افرادی که به این کار خوانده می‌شوند» را فراهم آورند (سامتی و دیگران، ۱۳۸۹: ۱۱).

شاخص آزادی اقتصادی هر ساله توسط سازمان‌هایی بین‌المللی مختلفی محاسبه می‌شود مهمترین

عوامل در محاسبه شاخص آزادی اقتصادی شامل موارد زیر است: وضعیت قوانین مربوط به اعتبارات، بازار نیروی کار و کالا (کسب و کار)، میزان آزادی مبادله با همسایگان، دسترسی به پول قوی و اندازه دولت، مخارج، مالیات‌ها و مشارکت دولت و... است (وفایی‌یگانه، ۱۳۸۷: ۴۷).

۴. استانداردهای شاخص‌ها

شاخص‌های مختلفی برای ارزیابی هزینه‌های مبادله از سوی پژوهشگران معرفی شده است، اما باید توجه داشت که جهت تحلیل هزینه‌های مبادله در هر جامعه، باید به ویژگی‌های آن جامعه نیز توجه شود. روش‌های مختلفی برای رسیدن به یک توافق در خصوص شاخص‌ها وجود دارد. در این مطالعه برای رسیدن به یک اجماع در خصوص انتخاب بهترین شاخص‌ها متناسب با کشور ایران از روش دلفی استفاده شده است. به‌کارگیری روش دلفی عمدتاً با هدف کشف ایده‌های خلاقانه و قابل اطمینان و یا تهیه اطلاعاتی مناسب به منظور تصمیم‌گیری است. روش دلفی فرآیندی ساختار یافته برای جمع‌آوری و طبقه‌بندی دانش موجود در نزد گروهی از کارشناسان و خبرگان است که از طریق توزیع پرسشنامه‌هایی در بین این افراد و بازخورد کنترل شده پاسخ‌ها و نظرات دریافتی صورت می‌گیرد (Adler and Ziglio, 1996).

روش دلفی

اساس و پایه روش یا تکنیک دلفی بر این است که نظر متخصصان هر حوزه علمی در مورد پیش‌بینی آینده، صائب‌ترین نظر است. بنابراین برخلاف روش‌های تحقیق پیمایشی، اعتبار روش دلفی نه به تعداد شرکت‌کنندگان در تحقیق که به اعتبار علمی متخصصان شرکت‌کننده در پژوهش بستگی دارد. شرکت‌کنندگان در تحقیق دلفی از ۵۰ تا ۱۰۰ نفر را شامل می‌شوند. حداقل تعداد شرکت‌کنندگان بستگی به چگونگی طراحی روش تحقیق دارد.

در این روش هیئت (پانل‌هایی) از متخصصان تشکیل می‌شود که تعامل بین اعضا، توسط رئیس یا ناظر هیئت انجام می‌شود.

ارتباطات داخلی شرکت‌کنندگان به صورت ناشناس بوده و نظرات، پیش‌بینی‌ها و تمایلات به ارائه‌دهندگان آنها منتسب نمی‌شود. انتشار این اطلاعات بدون اعلام هویت ارائه‌دهندگان صورت می‌گیرد.

مراحل انجام روش دلفی

- تشکیل تیم اجرا و نظارت بر انجام دلفی،
- انتخاب یک یا چند هیئت (پانل) جهت شرکت در فعالیت‌ها، اعضای این هیئت‌ها معمولاً متخصصان

و خبرگان حوزه تحقیق هستند،

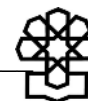
- راه‌اندازی فعالیت‌های تنظیم پرسشنامه برای دور اول،
- بررسی پرسشنامه از نظر نوشتاری (رفع ابهامات استنباطی و...)،
- ارسال اولین پرسشنامه به اعضای هیئت‌ها،
- تجزیه و تحلیل پاسخ‌های رسیده در دور اول،
- آماده کردن پرسشنامه دور دوم (با بازنگری‌های مورد نیاز)،
- ارسال پرسشنامه دور دوم برای اعضای هیئت‌ها،
- تجزیه و تحلیل پاسخ‌های رسیده در دور دوم،
- آماده‌سازی گزارش توسط تیم تحلیلگر.

اجرای روش دلفی در تعیین شاخص‌های برآورد هزینه‌های مبادله در ایران

در مرحله اول پس از بررسی مطالعات داخلی و خارجی تعداد ۲۲ شاخص انتخاب و این شاخص‌ها را برای شور به گروه پانل معرفی شدند. این شاخص‌ها در جدول پیوست ۱ آورده شده است.^۱ درخصوص انتخاب گروه پانل سعی شده که انتخاب از بین اعضای هیئت علمی دانشگاه‌های کشور و پژوهشگرانی که درخصوص هزینه‌های مبادله و موضوعات مرتبط به آن مطالعه‌ای داشتند انجام شود (در این مطالعه تعداد افراد پانل ۳۰ نفر بوده است). در مرحله اول پس از ارسال پرسشنامه‌ها برای استادان دانشگاه و جمع‌آوری نظرات آنها، جواب‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در این مرحله با توجه به امتیازدهی به شاخص‌ها و محاسبه میانگین وزنی امتیازات آنها، ۱۵ شاخص که میانگین وزنی بالاتری داشتند برای مرحله دوم آماده‌سازی و دوباره به شور گذاشته شدند.

شاخص‌های انتخاب شده برای مرحله دوم در جدول پیوست ۲ درج شده‌اند. پس از توزیع پرسشنامه‌ها بین گروه و جمع‌آوری، تجزیه و تحلیل پرسشنامه‌های تکمیل شده انجام شد. در نهایت تعداد هفت شاخص که بالاترین امتیاز را داشتند جهت برآورد هزینه‌های مبادله انتخاب شدند این شاخص شامل موارد زیر است: شاخص اندازه دولت، تعداد پرونده‌های مختومه در دادگاه‌های عمومی، شاخص حاکمیت قانون (قانون‌مداری)، شاخص فساد اداری، شاخص صدور چک‌های بلامحل، شاخص نسبت بودجه عمومی به کل بودجه دولت و شاخص نرخ تورم.

۱. این نظرسنجی در تابستان سال ۱۳۹۰ انجام شده است.

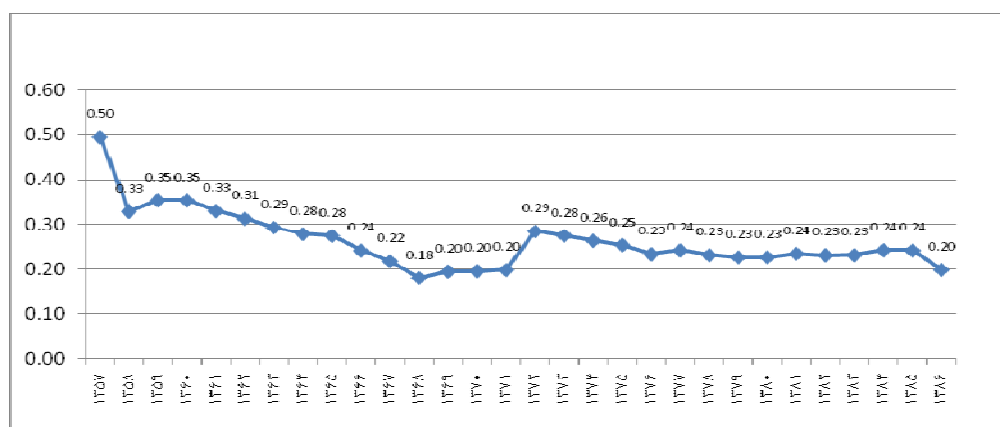
۵. وضعیت شاخص‌های منتخب برای ارزیابی هزینه‌های مبادله در اقتصاد ایران

۵-۱. شاخص اندازه دولت

برای سنجش اندازه دولت، نسبت هزینه‌های مصرفی و عمرانی دولت به تولید ناخالص داخلی به قیمت جاری در نظر گرفته شده است. روند اندازه دولت براساس تعریف ارائه شده در نمودار ۱ نشان داده شده است.

اندازه دولت براساس این تعریف تا سال ۱۳۶۸ روند نزولی داشته است از سال ۱۳۶۸ تا سال ۱۳۷۲ روند افزایشی و از سال ۱۳۷۲ تا سال ۱۳۸۶ اندازه دولت با تغییرات کمی در نوسان بوده است.

نمودار ۱. روند اندازه دولت

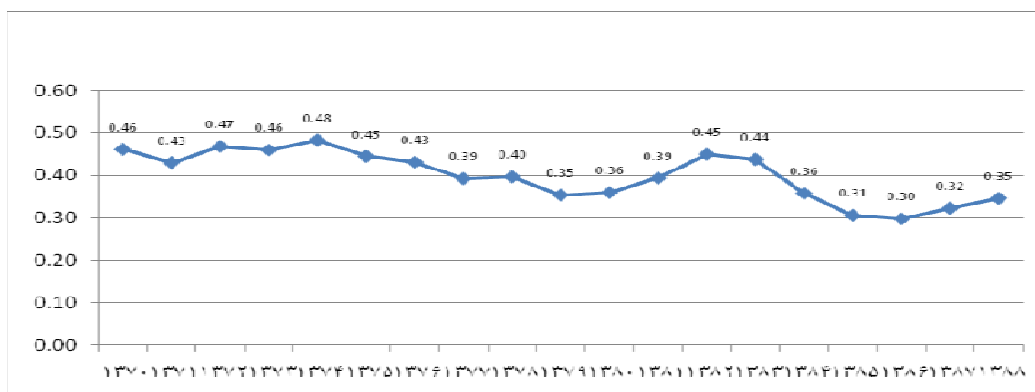

مأخذ: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.

۵-۲. شاخص نسبت هزینه‌های دولت در امور عمومی

برای محاسبه این شاخص نسبت بودجه امور عمومی به کل بودجه کشور محاسبه شده است نسبت بودجه عمومی به کل بودجه در نمودار ۲ نشان داده شده است. براساس این نمودار تا سال ۱۳۷۴ روند افزایشی بوده و در بازه زمانی ۱۳۷۴ تا ۱۳۷۹ این نسبت کاهش یافته است. از سال ۱۳۷۹ تا سال ۱۳۸۲ روند افزایشی بوده است. دوباره تا سال ۱۳۸۶ روند کاهشی بوده است. از سال ۱۳۸۶ این نسبت دوباره افزایش یافته است.

نمودار ۲. روند نسبت بودجه عمومی

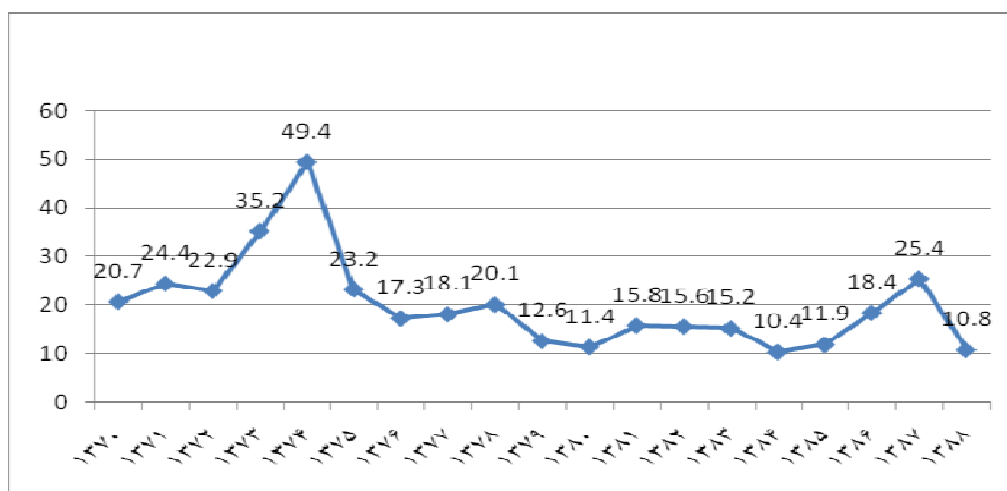

مأخذ: سالنامه آماری مرکز آمار.

۳-۵. شاخص نرخ تورم

نرخ تورم برحسب شاخص قیمت مصرف‌کننده بانک مرکزی محاسبه شده است که در نمودار ۳ نشان داده شده است. بالاترین نرخ تورم در دوره (۱۳۸۸-۱۳۷۰) در سال ۱۳۷۴ با نرخ ۴۹/۴ درصد و کمترین مربوط به سال ۱۳۸۴ با نرخ تورم ۱۰/۴ درصد بوده است.

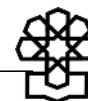
نمودار ۳. روند نرخ تورم

مأخذ: همان.

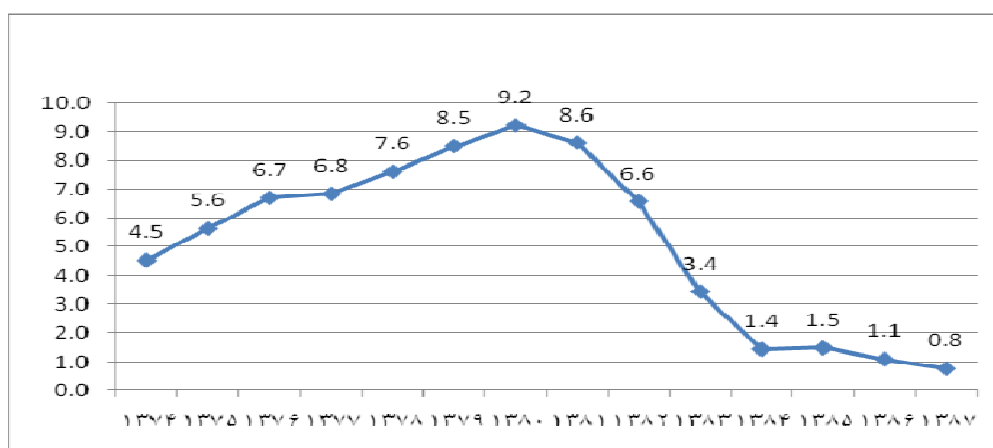
۴-۵. شاخص سرانه صدور چک بلامحل

سرانه صدور چک بلامحل از نسبت تعداد پرونده‌های مختومه صدور چک بلامحل در دادگاه‌های عمومی به کل جمعیت محاسبه شده است. از سال ۱۳۷۴ تا سال ۱۳۸۰ روند این شاخص افزایشی

بوده است و از سال ۱۳۸۱ به بعد روند با شیب تندی کاهش یافته است شاید یکی از مهمترین دلایل کاهش این شاخص فعال شدن شوراهای حل اختلاف است که تلاش دارد با مشارکت کردن مردم در حل و فصل اختلافات، تعداد پرونده‌های وارده به دادگاه‌ها را کاهش دهد. همین مسئله می‌تواند در افزایش بهره‌وری سیستم قضایی کمک کند و هزینه‌های مبادله را کاهش دهد.

نمودار ۴. روند سرانه صدور چک بلامحل

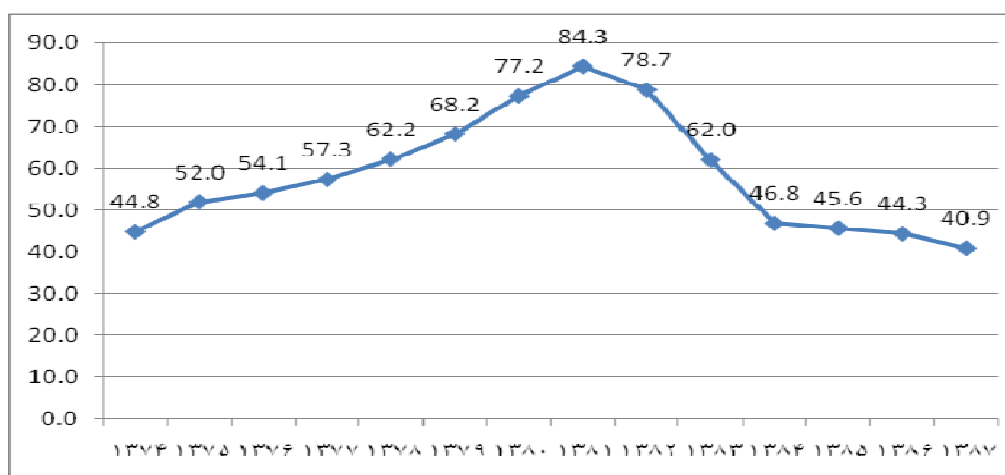

مأخذ: همان.

۵-۵. شاخص سرانه تعداد پرونده‌های مختومه

جهت محاسبه شاخص سرانه تعداد پرونده‌های مختومه، کل پرونده‌های مختومه در دادگاه‌های عمومی در هر سال به کل جمعیت تقسیم شده است. روند این شاخص در نمودار ۵ نشان داده شده است. این شاخص نیز همانند شاخص سرانه صدور چک بلامحل از سال ۱۳۸۱ روند کاهشی داشته است.

نمودار ۵. روند سرانه تعداد پرونده‌های مختومه

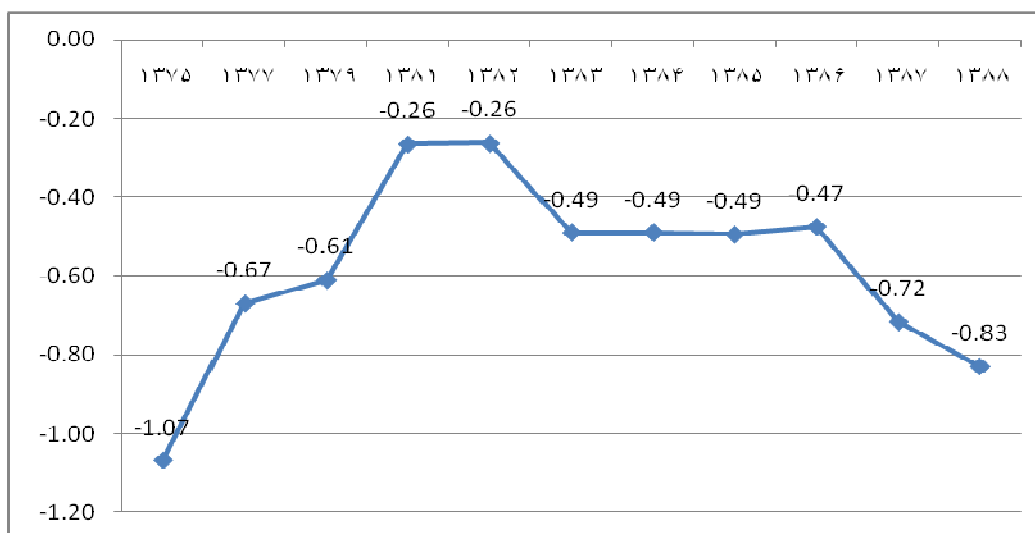
مأخذ: همان.

۵-۶. شاخص بانک جهانی (فساد و حاکمیت قانون)

بانک جهانی از سال ۱۹۹۶ مقوله‌ای را تحت عنوان حکمرانی خوب مطرح کرده و برای محاسبه این شاخص از ۶ نماگر (پاسخگویی، ثبات سیاسی، اثربخشی دولت، کیفیت مقررات دولت و نظام اداری، حاکمیت قانون و توانایی دولت در کنترل فساد) بهره گرفته است.

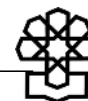
این شاخص ترکیبی از ۲۵ منبع مختلف است. این نماگرها از دو روش «نظرخواهی از متخصصان» و «پیمایش و برآورد» برآورد می‌شوند و از سه منبع کسب‌وکار تجاری، سازمان‌های غیردولتی و نهادهای دولتی کشورها اطلاعات را به دست می‌آورد، البته درخصوص این شاخص علیرغم نقاط مثبتی که دارد انتقادهایی وجود دارد^۱ از جمله اینکه نهادهای که آمار مربوط به این شاخص را جمع‌آوری می‌کنند در تعدادی از کشورها نمایندگی ندارند و همین عامل شاید موجب تورش نتایج شود، اما به توجه به اینکه برای مقوله فساد و همچنین قانون‌پذیری معتبرترین شاخص شاید همین آمار بانک جهانی است بنابراین در این مطالعه برای برآورد سطح فساد و همچنین وضعیت قانون‌پذیری از شاخص‌های کنترل فساد (نمودار ۶) و شاخص حاکمیت قانون (نمودار ۷) بانک جهانی استفاده شده است. در روش سنجش بانک جهانی برای هر شاخص مقدار (۲/۵) بیانگر بدترین وضعیت و مقدار (۲/۵) بیانگر بهترین وضعیت است.

نمودار ۶. روند سطح فساد

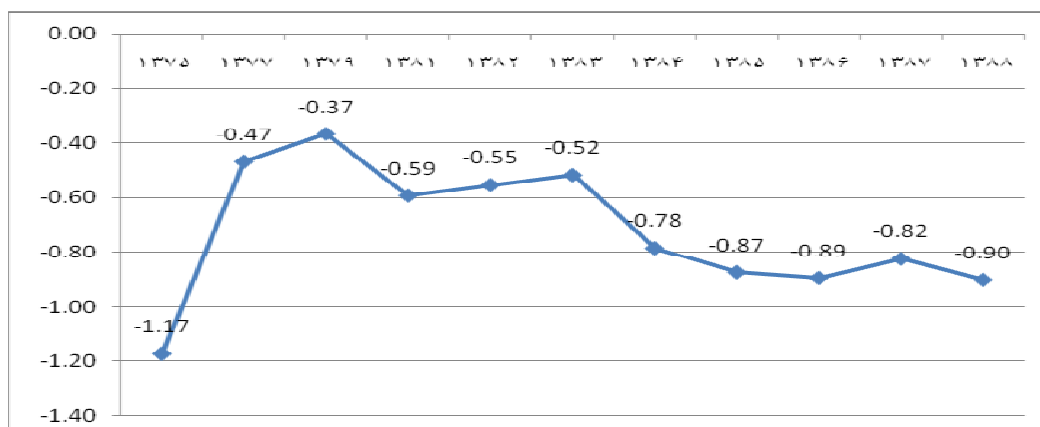

Source: <http://info.world.org/governance/wgi/mc-countries>

۱. البته بخشی از این انتقادات به مبانی نظری مفهوم حکمرانی خوب بازمی‌گردد، بر تئوری‌های کاملاً غربی و لائیک استوار است.

نمودار ۷. روند شاخص حاکمیت قانون

Source: Ibid.

۶. برآورد هزینه‌های مبادله

جهت برآورد شاخص هزینه مبادله ابتدا جهت یکسان‌سازی واحد اندازه‌گیری، شاخص‌های مورد نظر استانداردسازی می‌شوند. برای استانداردسازی هریک از متغیرها از رابطه زیر استفاده شده است (عزتی و دهقان، ۱۳۸۷، ص ۹۷):

$$\left(X_t - \text{Min}(X_t) \right) \div \left(\text{Max}(X_t) - \text{Min}(X_t) \right)$$

تفاضل مقدار متغیر در هر سال از کمترین مقدار آن متغیر طی دوره مورد بررسی در صورت

کسر و تفاضل بیشترین و کمترین مقدار متغیر طی دوره مورد بررسی در مخرج کسر قرار دارد.

جهت ترکیب شاخص‌ها از مدل زیر استفاده شده است با توجه به اینکه گروه پانل به

شاخص‌های پیشنهادی امتیازات نزدیک به هم داده‌اند. بنابراین تمام شاخص‌ها با ضرایب یکسان در

$$\text{transaction cost} = x_1 - x_2 + x_3 + x_4 + x_5 - x_6 + x_7$$

مدل آورده شده‌اند:

$$x_1 = \text{شاخص اندازه دولت،}$$

$$x_2 = \text{شاخص حاکمیت قانون،}$$

$$x_3 = \text{شاخص فساد،}$$

$$x_4 = \text{شاخص سرانه پرونده‌های مختومه در دادگاه‌های عمومی،}$$

$$x_5 = \text{شاخص سرانه صدور چک‌های بلامحل،}$$

$$x_6 = \text{شاخص نسبت بودجه عمومی به کل بودجه دولت،}$$

$$x_7 = \text{شاخص نرخ تورم،}$$

شاخص هزینه مبادله = *transaction cost*

شاخص‌های «حاکمیت قانون» و «نسبت بودجه عمومی به کل بودجه دولت» چون موجب

کاهش هزینه‌های مبادله می‌شوند. بنابراین به صورت منفی در مدل آورده شده‌اند:

$$x_1 = \text{شاخص اندازه دولت،}$$

$$x_2 = \text{شاخص حاکمیت قانون،}$$

$$x_3 = \text{شاخص فساد،}$$

$$x_4 = \text{شاخص سرانه پرونده‌های مختومه در دادگاه‌های عمومی،}$$

$$x_5 = \text{شاخص سرانه صدور چک‌های بلامحل،}$$

$$x_6 = \text{شاخص نسبت بودجه عمومی به کل بودجه دولت،}$$

$$x_7 = \text{شاخص نرخ تورم.}$$

در جدول زیر نتیجه مدل و همچنین روند شاخص‌های استاندارد شده نشان داده شده است، البته

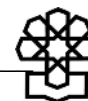
به دلیل محدودیت آمار روند هزینه‌های مبادله تا سال ۱۳۸۶ برآورد شده است. همان‌طور که نمودار ۸

نشان می‌دهد روند هزینه مبادله از سال ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۷۹ روند روبه کاهشی داشته است از سال ۱۳۷۹

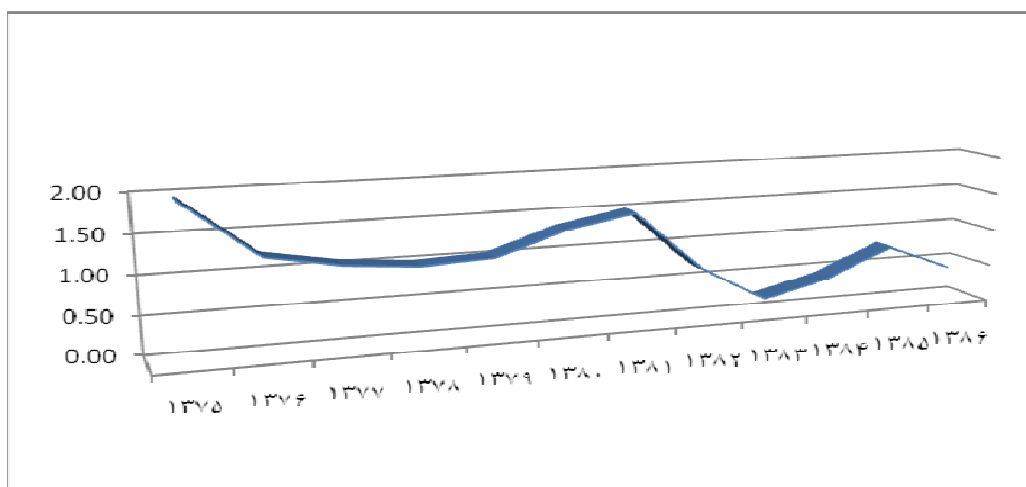
تا سال ۱۳۸۱ روند افزایشی بوده از سال ۱۳۸۵ هزینه‌های مبادله دوباره روند کاهشی داشته است.

جدول روند متغیرهای استاندارد شده و شاخص برآوردی

سال	سرانه تعداد پرونده‌ها	سرانه صدور چک بلامحل	شاخص کنترل فساد	حاکمیت قانون	نسبت بودجه عمومی به کل بودجه	شاخص اندازه دولت	نرخ تورم	هزینه مبادله
۱۳۷۵	۰/۲۶	۰/۵۸	۱/۰۰	۰/۰۰	۰/۸۱	۰/۶۱	۰/۳۳	۱/۹۶
۱۳۷۶	۰/۳۰	۰/۷۰	۰/۷۵	۰/۳۴	۰/۷۳	۰/۳۸	۰/۱۸	۱/۲۴
۱۳۷۷	۰/۳۸	۰/۷۲	۰/۵۱	۰/۶۹	۰/۵۲	۰/۴۸	۰/۲۰	۱/۰۷
۱۳۷۸	۰/۴۹	۰/۸۱	۰/۴۷	۰/۸۴	۰/۵۴	۰/۳۶	۰/۲۵	۰/۹۹
۱۳۷۹	۰/۶۳	۰/۹۱	۰/۴۳	۱/۰۰	۰/۳۰	۰/۳۱	۰/۰۶	۱/۰۴
۱۳۸۰	۰/۸۴	۱/۰۰	۰/۲۲	۰/۷۲	۰/۳۳	۰/۳۱	۰/۰۳	۱/۳۳
۱۳۸۱	۱/۰۰	۰/۹۳	۰/۰۰	۰/۴۵	۰/۵۲	۰/۴۰	۰/۱۴	۱/۴۹
۱۳۸۲	۰/۸۷	۰/۶۹	۰/۰۰	۰/۵۱	۰/۸۴	۰/۳۶	۰/۱۳	۰/۷۰
۱۳۸۳	۰/۴۹	۰/۳۱	۰/۲۸	۰/۵۸	۰/۷۷	۰/۳۶	۰/۱۲	۰/۲۲
۱۳۸۴	۰/۱۴	۰/۰۸	۰/۲۸	۰/۲۳	۰/۳۲	۰/۴۸	۰/۰۰	۰/۴۳
۱۳۸۵	۰/۱۱	۰/۰۸	۰/۲۹	۰/۱۶	۰/۰۴	۰/۴۷	۰/۰۴	۰/۸۰
۱۳۸۶	۰/۰۸	۰/۰۴	۰/۲۶	۰/۱۴	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۲۱	۰/۴۵
۱۳۸۷	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۵۶	۰/۱۹	۰/۱۳		۰/۳۸	-
۱۳۸۸			۰/۷۰	۰/۱۴	۰/۲۶		۰/۰۱	-

نمودار ۸. روند هزینه مبادله

نتیجه‌گیری

همان‌طور که گفته شد هزینه‌های مبادله دربرگیرنده هزینه‌های کسب اطلاعات درباره فروشنده، خریدار و کیفیت کالا یا خدمتی که مبادله می‌شود، هزینه عقد قرارداد و نظارت بر عملکرد طرف دیگر و از همه مهمتر، هزینه‌های مربوط به تعریف حقوق مالکیت و تضمین اعمال این حقوق است.

مهمترین عوامل مؤثر بر هزینه مبادله شامل: علل ایجاد هزینه‌های مبادله فقدان اطلاعات، عقلانیت محدود، فرصت‌طلبی و درجه تحدید دارایی معرفی شده است.

جهت ارزیابی کمی هزینه‌های مبادله توسط محققان داخلی و خارجی شاخص‌های مختلفی مورد استفاده قرار گرفته است از مهمترین این شاخص‌ها می‌توان موارد ذیل را نام برد: نرخ تورم، نوسانات نرخ تورم، اسپرید نرخ بهره میانگین نرخ تعرفه، عوامل ارتباطی، فساد اداری، اندازه حمایت از حقوق مالکیت و دارایی اجرای قراردادها، دسترسی به وام‌های غیربانکی (بازار غیررسمی)، دسترسی به اعتبارات خرد، تعداد چک‌های برگشتی، سهم هزینه‌های امور عمومی در بودجه دولت، نسبت تعداد پرونده‌های مختومه به کل جمعیت و آزادی اقتصادی.

در این مطالعه تعداد ۲۲ شاخص که برگرفته از مطالعات پیشین بودند برای سنجش هزینه‌های مبادله در سطح کلان پیشنهاد شد که از روش دلفی و استفاده از نظر نخبگان هفت شاخص برای برآورد هزینه‌های مبادله در سطح کلان کشور ایران انتخاب شدند که پس از استانداردسازی و یکسان‌سازی واحد سنجش آنها، شاخص هزینه مبادله برای اقتصاد ایران برای دوره زمانی ۱۳۷۴-۱۳۸۶ برآورد شد. همان‌طور که نشان داده شد از سال ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۷۹ روند هزینه‌های مبادله روبه کاهش بوده است و از سال ۱۳۷۹ تا سال ۱۳۸۱ روند افزایشی بوده، از سال ۱۳۸۵ هزینه‌های

مبادله دوباره روند کاهشی داشته است. براساس این مطالعه عواملی همچون سطح فساد و نرخ تورم هزینه‌های مبادله را در این دوره افزایش دادند و وضعیت پرونده‌ها و اندازه دولت موجب کاهش هزینه‌های مبادله شدند، البته همان‌طور که گفته شد درخصوص ماهیت هزینه‌های مبادله تفاوت دیدگاه وجود دارد و این مطالعه نیز صرفاً در چارچوب شاخص‌های انتخابی معنا پیدا می‌کند و با توجه به این شاخص‌های انتخابی ادعاهای خود را نسبت به هزینه‌های مبادله اعلام می‌کند. با توجه به شاخص‌های مورد بررسی در این مطالعه از طریق اقدامات زیر می‌توان سطح هزینه‌های مبادله را کاهش داد:

- تلاش در جهت اجرایی شدن سیاست‌های اصل و واگذاری امور تصدیگری به بخش خصوصی،
- انجام مطالعات درخصوص سنجش و برآورد سطح فساد در کشور و برنامه‌ریزی جهت کاهش آن،
- تقویت نهادهای غیردولتی همانند شوراهای حل اختلاف،
- ایجاد ثبات در سیاست‌های پولی و ارزی و تلاش در جهت کنترل نرخ تورم،
- افزایش سهم هزینه‌های امور عمومی در بودجه دولت، به‌منظور کاهش ریسک، گسترش اطلاعات، ایجاد امنیت، حفاظت از حقوق مالکیت و... در کشور.

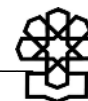
پیوست‌ها

پیوست ۱ - پرسشنامه مرحله اول

استاد گرانقدر

با سلام و عرض ادب

همان‌طور که مستحضر هستید در تئوری مرسوم اقتصاد، هزینه مبادله یا نادیده گرفته می‌شود یا ناچیز انگاشته می‌شود، اما دنیای واقع، آکنده از هزینه‌های مبادله است. هزینه‌های مبادله، هزینه‌هایی است که طرفین قرارداد برای کسب اطلاعات، یا به‌خاطر عدم اجرای مفاد قرارداد از سوی طرف مقابل، یا به‌منظور نظارت و کنترل و اعمال قانونی قراردادها متحمل می‌شوند با توجه به اهمیت موضوع هزینه‌های مبادله، تلاش شده است که جهت سنجش آن مهمترین عوامل مؤثر بر سطح هزینه‌های مبادله در سطح کلان از مطالعات پیشین احصا شود. لذا خواهشمند است که با توجه به درجه تأثیرگذاری هرکدام از موارد بر روی هزینه‌های مبادله در سطح کلان کشور از بین عدد ۰ تا ۱۰۰ به هرکدام از موارد یک امتیازی داده شود (بعضی از موارد تأثیر مثبت دارند و بعضی دیگر تأثیر منفی، در این پیمایش جهت رابطه مهم نیست).

امتیاز	شاخص	ردیف
	نرخ تورم	۱
	انحراف معیار تورم	۲
	میانگین نرخ‌های تعرفه	۳
	اسپرید نرخ بهره (تفاوت میانگین نرخ سود تسهیلات و سپرده)	۴
	نرخ بی‌سوادی	۵
	میزان فساد اداری	۶
	درجه قانون‌پذیری	۷
	تعداد چک برگشتی	۸
	نسبت هزینه‌های دولت در امور عمومی (جهت حفظ امنیت و دفاع از حقوق مالکیت و...)	۹
	نسبت تعداد پرونده‌های وارده به دادگاه‌ها به جمعیت	۱۰
	شاخص آزادی اقتصادی	۱۱
	اندازه دولت	۱۲
	دسترسی به پول قوی	۱۳
	حجم تجارت خارجی	۱۴
	حجم اقتصاد غیررسمی	۱۵
	اختلاف متوسط نرخ بهره بازار غیرمتشکل پولی و متوسط نرخ بهره بازار متشکل پولی	۱۶
	موانع تجاری قانونی	۱۷
	نرخ رشد سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در کشور	۱۸
	کسری بودجه دولت	۱۹
	روند خصوصی‌سازی در کشور	۲۰
	عدم تقارن اطلاعات	۲۱
	گسترش دولت الکترونیک	۲۲

پیوست ۲ - پرسشنامه مرحله دوم

امتیاز مرحله دوم	شاخص
	میزان فساد اداری
	نسبت تعداد پرونده‌های وارده به دادگاه‌ها به جمعیت
	تعداد چک برگشتی
	نسبت هزینه‌های دولت در امور عمومی (جهت حفظ امنیت و دفاع از حقوق مالکیت و...)
	نرخ تورم
	اندازه دولت
	درجه قانون‌پذیری
	انحراف معیار تورم
	حجم اقتصاد غیررسمی
	شاخص آزادی اقتصادی
	موانع تجاری قانونی
	میانگین نرخ‌های تعرفه
	عدم تقارن اطلاعاتی
	اختلاف متوسط نرخ بهره بازار غیرمتشکل پولی و متوسط نرخ بهره بازار متشکل پولی
	اسپرید نرخ بهره (تفاوت میانگین نرخ سود تسهیلات و سپرده)

منابع و مأخذ

۱. حسینی، سیدصفدر و محمد خالدی. ارزیابی هزینه مبادله تأمین اعتبارات کشاورزی برنج‌کاران استان مازندران، علوم و صنایع کشاورزی: ۱۹(۱)، ۱۳۸۴.
۲. رنانی‌غلامی، محسن. بازار یا نابازار؟ تهران، سازمان برنامه و بودجه، ۱۳۸۴.
۳. رنانی، محسن. بازار یا نابازار؟ بررسی موانع نهادی کارآیی نظام اقتصادی بازار در اقتصاد ایران سازمان برنامه و بودجه، مرکز مدارک اقتصادی - اجتماعی و انتشارات، ۱۳۷۶.
۴. سامتی، مرتضی، مرضیه گوگردچیان و احمد گوگردچیان. تحلیل تئوریک و تجربی تأثیر آزادی اقتصادی بر هزینه مبادله مطالعه موردی کشورهای OECD. پژوهشنامه اقتصادی ۱۰ (۲ (پیاپی ۳۷))، ۱۳۸۹.
۵. سامتی، مرتضی، مجید صامتی و ابوالفضل جنتی مشکانی. بررسی نقش هزینه مبادله بر تورم رکودی در ایران، دو فصلنامه جستارهای اقتصادی، شماره اول، ۱۳۸۳.
۶. شریف‌زادگان، محمدحسین و علی ابوطالب‌پور. کاهش هزینه مبادله توسط برنامه‌ریزی فضایی، برای بهینه‌سازی مراکز خدمات شهری (نمونه موردی میدین میوه و تره‌بار منطقه ۵ تهران)، تحقیقات اقتصادی، ۴۳(۸۳)، ۱۳۵۷-۱۳۸۷.
۷. صابری‌نمین، مهتاب. بررسی علل ایجاد هزینه‌های مبادله از دیدگاه اقتصاد نهادگرایی جدید، پایان‌نامه کارشناسی ارشد اقتصاد، گرایش توسعه اقتصادی و برنامه‌ریزی، دانشکده اقتصاد دانشگاه تهران، ۱۳۷۹.
۸. طاهری، سید محمود. آشنایی با نظریه مجموعه‌های فازی، مشهد، جهاد دانشگاهی مشهد، ۱۳۷۸.
۹. عزتی، مرتضی و محمدعلی دهقان. امنیت اقتصادی در ایران، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷.
۱۰. کامجو، کامران و مجید شمس. شناخت هزینه‌های معاملاتی و بررسی چگونگی کاهش آنها در یک بنگاه تولیدی، مورد شرکت پشم شیشه ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد در رشته مدیریت اجرایی، تهران، سازمان مدیریت صنعتی، ۱۳۷۶.
۱۱. کوز، رونالد اچ. ماهیت بنگاه، ترجمه محمد ارجمند، فرهنگ و تعاون، تیرماه ۱۳۷۶، ۱۹۳۷.
۱۲. نصیری‌اقدم، علی و الیاس نادران. هزینه مبادله تأمین مالی بنگاه‌های تولید - ساخت (مطالعه موردی ۴۰ بنگاه کوچک)، تحقیقات اقتصادی، ۱۳۸۵.
۱۳. نصیری‌اقدم، علی. اقتصاد هزینه مبادله، جستارهای اقتصادی، ۳(۵)، ۱۳۸۵.
۱۴. نصیری‌اقدم، علی. کاستی‌های اقتصاد هزینه مبادله، فصلنامه تحقیقات اقتصادی، شماره ۸۰، پاییز ۱۳۸۶.
۱۵. نورث، داگلاس‌سی. عملکرد اقتصادی در طول زمان، ترجمه موسی غنی‌نژاد، برنامه و توسعه، دوره ۲، شماره ۱۱، ۱۳۷۴.
۱۶. نورث، داگلاس‌سی. نهادها، تغییرات نهادی و عملکرد اقتصادی، ترجمه محمدرضا معینی، انتشارات سازمان برنامه و بودجه، تهران، ۱۳۷۷.
۱۷. وفایی‌گانه، رضا. برآورد روند هزینه‌های مبادله در ایران با رویکرد منطق فازی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه مفید قم، ۱۳۸۷.
۱۸. ویلیامسن، الیور ای. اقتصاد نهادگرایی جدید، دستاوردهای گذشته و نگاهی به فرارو، ترجمه محمود متوسلی، برنامه و بودجه، شماره ۷۳، ۱۳۸۱.
19. Argyres, N, Bigelow. Do. Transaction Costs Matter at all Stages of the Industry? P. 1-36. (on line), 2006.
20. Ayars, M. B. Impact of Transaction Costs on Saskatchewan's Beef Finishing sector.A

- Thesis Submitted to the Faculty of Graduate Studies and Research in Partial Fulfillment of the Requirements for Degree of Masters of Science in the Department of Agricultural Economics University of Saskatoon, Saskatchewan, 2003.
21. Cheung, Steven The Transaction Costs Paradigm; Economic Inquiry, 1981.
  22. Cheung, Steven The Contractual Nature of the Firm; Journal of Law and Economics, Vol. 26, 1983.
  23. Clague, Christopher, Philip Keefer, Stephen Kanack and Maner Olson Contractintensive Money: Contract Enforcement, Property Rights and Economic, Journal of Economic Growth, Vol. 4, June, 1999.
  24. Coase, Ronald H. The Institutional Structure of Production; American Economic Review, No. 82, 1992.
  25. De Soto, Hernando, the Mystery- Why Capitalism Triumphs in the West and Fails Everywhere Else, New York: Basic Books, 2000.
  26. Demsetz, Harold. Ownership, Control, and the Firm: The Organization of Economic Activity; Oxford, Basic Blackwell, 1988.
  27. Dowd, Kevin. the cose of inflation and Disinflaation. The Cato Jornal, Vol 14, N. 2, fall, 1994.
  28. Eigen-zcchi, Christian The Measurement of Transations Cost, a Thesis Submitted to the Graduate Faculty of George Mason University in Partial Fullment of the Requirements for the Degree of Doctor Philosophy Economics, 2001.
  29. Fraser Institute, Economic Freedom of the World, 2006.
  30. Furubotn, Eirik and Richter, Rudolf, Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics, Ann Arbor, University of Michigan Press, 1997.
  31. Khan, M. State Failure in Weak States: A Critique of New Institutional Explanations. In Harris, J., Hunter, J. and Lewis, C., (eds.), The New Institutional Economics and Third World Development. London: Routledge, 1995.
  32. Love, J. H. and Roper, S. Economists Perception Versus Decision: an Experiment in Transaction Cost Analysis. Cambridge Journal of Economics, Vol. 29 (1), 2005.
  33. Maher, M. E. Transaction Cost Economics and Contractual Relations. Cambridge Journal of Economics, Vol. 21, 1997.
  34. Maria E. Maher, Transaction cost Economic and contractual relations, Cambridge journal of Economics, 1997.
  35. Nabli, Mustapha K. and Jeffrey Nugent the New Institutional Economics and Applicability to Deveolment. World Development Vol. 17 (9), P. 118-139, 1989.
  36. Okun, A. M. Inflation: Its Mechanics and Welfare costs? Brookings papers on Economic Activity, Vol. 2, 1975.
  37. Phillis, Y. A. and L. A. Andriantiatsaholiniaina Sustainability: an ill-defined concept and its assessment using fuzzy logic, Ecological Economics, Vol. 37(3), 2001.
  38. R. H. Coase, The Nature of the Firm, Economica, New Series, Vol. 4, No. 16. (Nov, 1937).
  39. Transparency International Organization The Fight Against Corruption: Is the Tide Now Turning?, Fraud and the African Renaissance, Kampala: Umu Press, 1997.
  40. Whinston .C. D. Assessing the Rights and Transaction Cost Theories of Firm Scope. The scope of the firm Vol. 91(2), 2001.
  41. Williamson, Oliver E. and Masten, Scott E. (eds) The Economics of Transaction Costs; An Elgar Critical Writing Reader. Vol. II, 1999.
  42. Williamson, Oliver E. and Winter, S. G. (eds.) The Nature of the Firm: Origins, Evolution and Development; Oxford, Oxford University Press, 1991.
  43. Laura McCann, Bonnie Colby, K. William Easter, Alexander Kasterine, K.V. Kuperane, 2005 ANALYSIS Transaction cost measurement for evaluating environmental policies, Ecological Economics 52, 2005.

مرکز پژوهش‌ها
مجلس شورای اسلامی

شماره ۵ مسلسل: ۱۲۰۶۴

شناسنامه گزارش

عنوان گزارش: تحلیل هزینه‌های مبادله در اقتصاد ایران

نام دفتر: مطالعات محیط کسب‌وکار

تهیه و تدوین: رضا وفایی‌گانه

ناظر علمی: محمدجواد شریف‌زاده

متقاضی: معاونت پژوهشی

ویراستار ادبی: فرزاد جعفری

واژه‌های کلیدی:

۱. هزینه‌های مبادله

۲. روش دلفی

۳. هزینه‌های تولید

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰/۹/۶